

Ryszard Derdziński

O gdańskich korzeniach J. R. R. Tolkiena

Przegląd Środkowo-Wschodni 3, 217-250

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ryszard Derdziński
derdzinski@gmail.com

O gdańskich korzeniach J. R. R. Tolkiena

Ustalenie rodowodu J.R.R. Tolkiena wciąż pozostaje poważnym wyzwaniem dla badaczy jego życia i twórczości. Autorzy najważniejszych biografii poprzestają zazwyczaj na opisanu najbliższych, angielskich przodków pisarza, o kontynentalnych zaś, „saksońskich” korzeniach rodu jedynie wspominają. Ten tekst jest oryginalną próbą rekonstrukcji wcześniejszych dziejów rodziny Tolkienów, wywodzącej się – jak wynika z przedstawionych tu badań – z Gdańska oraz obszarów dawnych Prus Książęcych, Królewskich i Wschodnich (dla zachowania spójności wywodu autor posługuje się w całym tekście najpóźniejszą historycznie, ale łatwiej identyfikowaną nazwą Prusy Wschodnie). Analiza dokumentów źródłowych, odnalezionych przez autora w archiwach Londynu, Gdańska i Krzyżborka (obecnie Sławskoje w obwodzie kaliningradzkim) pozwoliła na uzasadnione włączenie do drzewa genealogicznego twórcy *Władcy Pierścieni* postaci, których związków z Tolkienem albo wcześniej przekonująco nie dowiedziono, albo w ogóle nie badano. Są to: John Benjamin Tolkien, Daniel Gottlieb Tolkien, Christian Tolkien, Michael Tolkien i należący do najodleglejszy z potwierdzonych protoplastów, Friedrich Tolkien. Autor artykułu wskazuje także pruskie niegdyś miejscowości, które mogły być najstarszymi siedzibami rodu Tolkienów.

Słowa kluczowe: J.R.R. Tolkien, Gdańsk, Prusy, genealogia, migracje

Podziękowania

Moje odkrycie gdańskich i pruskich korzeni słynnego angielskiego naukowca i pisarza **Johna Ronalda Reuela Tolkiena** (1892–1973) nie byłoby możliwe bez wcześniejszych badań innych osób. Chcę tu

szczególnie wymienić Geralda Auranda, Tadeusza A. Olszańskiego, Lindę Winifred Tolkien i Günthera-Ulricha Tolkienhna. Dziękuję też za zachętę, wsparcie i niezbędne rady prof. dr. hab. Michałowi Błazejewskiemu (Uniwersytet Gdański), dr. hab. Adamowi Szarszewskiemu (Gdański Uniwersytet Medyczny), Johnowi Garthowi (Tolkien Society, Wielka Brytania), Tomaszowi Gubale (ŚKF), Janowi Kołakowskiemu (Telewizja Polska Gdańsk), dr. hab. Michałowi Leśniewskiemu (Uniwersytet Warszawski), Agnieszce Leszczewicz (ŚKF), dr. Marcinowi Niemojewskiemu (Uniwersytet Warszawski), Magdalenie Słabej (Tolkien Society, Polska) i Oronzo Cillemu (Włochy). W transkrypcji niemieckich dokumentów bardzo pomogła mi Wiltraud Potrawa (Tolkien Society, Niemcy).

Wprowadzenie

Gdy latem roku 2010 ruszałem z moim przyjacielem Tomaszem Gubałą¹ do Gdańska i do dawnych Prus na ekspedycję, którą nazwaliśmy „Tolkińcy 2010”², kierowała mną ciekawość tych odległych i mało mi znanych miejsc. Cieszyłem się, że tolkienowska pasja znowu wiedzie nas w nieznanne. Nie spodziewałem się, że ta podróż będzie z przerwami trwała siedem lat i że doprowadzi mnie do tylu ciekawych odkryć.

Zaczęło się od niepozornej informacji w anglojęzycznej *Wikipedii* (tak, *Wikipedia* może być początkiem prawdziwej naukowej przygody!), gdzie w biogramie pisarza J. R. R. Tolkiena znalazła się informacja

¹ W środowisku polskich miłośników i badaczy Tolkiena Tomasz to „Tom Goold”, a ja znany jestem jako „Galadhorn”. Od 1997 wspólnie z Tomkiem wydajemy publikacje tolkienowskie i prowadzimy działalność aktywizującą naszą społeczność – także w internecie. W sierpniu 2017 roku odbyłem kolejną ekspedycję naukową do Gdańska i do Tolkin.

² Kroniką naszej ekspedycji są relacje w serwisie informacyjnym „Elendilion”, zob. <http://www.elendilion.pl/2012/07/13/ekspedycja-tokiny-2010-cz-1/> [dostęp: 01.06.2017] oraz <http://www.elendilion.pl/2010/09/09/ekspedycja-tokiny-1010-cz-2> [dostęp: 01.06.2017].

o alternatywnej (względem tej opisywanej w oficjalnych biografiach – zajmę się tym niżej) etymologii nazwiska Tolkien oraz o wiosce Tołkiny w województwie warmińsko-mazurskim (na terenie historycznej Barcji w Prusach Dolnych), z którą to nazwisko miałoby mieć bliski związek³.

Jestem absolwentem Wydziału Nauk Społecznych na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Moją specjalizacją stała się historia instytucji samorządu i autonomii (zawsze uważałem, że ten zakres zainteresowań również zainspirowała tolkienowska pasja, a szczególnie hobbiti i ich autonomiczny, anarchiczny – w pozytywnym znaczeniu – kraik Shire), a praca z historycznymi źródłami, z tekstami w dawnych językach, z materiałami, które pochodzą z północy naszego kontynentu, to dla mnie zawsze radość i wielka przyjemność. Przygotowania do ekspedycji „Tołkiny 2010” obejmowały zebranie materiałów na temat historii okolic Rastemborka (dziś Kętrzyna), gdzie leżą Tołkiny (dziś jest to osada w gminie Korsze), studia nad rejestrami krzyżackimi z XIV i XV wieku (to w nich pojawia się po raz pierwszy imię i nazwisko Tolk z wariantem Tolkyn/Tolkin oraz nazwa wsi Tolksdorf/Tolkynen) oraz badania lingwistyczne nad językiem dawnych Prusów i nad średniowieczną niemiecką państwa zakonnego. W czasie wyprawy nie tylko odwiedziłem bardzo piękne i interesujące miejsca, spotkałem ciekawych ludzi ale też mogłem zakupić wiele ważnych książek, które pomogły mi w kolejnych latach w dalszych badaniach. Będąc w Gdańsku, nie miałem jeszcze pojęcia, że to właśnie stamtąd około 1766 roku prapradziadek J. R. R. Tolkiena mógł ze swoim starszym bratem wyruszyć do Anglii, aby rozpocząć nowe życie w Londynie (co zapoczątkowało angielską linię niemieckiej z pochodzenia rodziny Tolkien/Tollkühn, do której należał Profesor Tolkien). Tę informację zdobyłem dopiero w grudniu 2016 roku.

Postaram się opisać stan naszej wiedzy na temat pochodzenia nazwiska Tolkien i na temat rozgałęzionej rodziny, która go używa. Chcę

³ Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/J._R._R._Tolkien#Family_origins [dostęp: 01.06.2017].

też zdać relację z własnych badań oraz zaprezentować zrekonstruowaną historię przodków J. R. R. Tolkiena w Gdańsku i w Londynie. Moim zamiarem jest też przedstawienie dalszych perspektyw badawczych w dziedzinie, którą na potrzeby internetowe nazwałem #TolkienAncestry (Pochodzenie Tolkienów)⁴. W kolejnym planowanym tekście zaprezentuję swoje ustalenia dotyczące historii nazwiska Tolkien od XIV do XVIII wieku oraz opiszę najwcześniejszych nosicieli tego nazwiska.

Stan badań

Rodzina Tolkienów z Anglii miała świadomość swojego niemieckiego pochodzenia. Sam J. R. R. Tolkien – wcześniej odizolowany od reszty rodziny przedwcześnie zmarłego ojca – nie znał jednak właściwego miejsca, z którego Tolkienowie w XVIII wieku przybyli do Londynu oraz okoliczności tej migracji. Profesor, wybitny językoznawca, kilkakrotnie opowiadał się za teorią, w myśl której jego nazwisko pochodzi od niemieckiego przymiotnika *tollkühn* ‘brawurowy, szaleńczo odważny’⁵. Tolkien od najmłodszych lat przekładał też to nazwisko na swoje ulubione języki, np. jako *Ruginwaldus Dwalakōneis* – gocki, *Ar-*

⁴ Wszystkie te teksty znaleźć można pod adresem: <http://tolkniety.blogspot.com/search/label/Tolkien%20Ancestry> [dostęp: 01.06.2017].

⁵ J. R. R. Tolkien, *Listy. Wybrane i opracowane przez Humphreya Carpentera*, przeł. A. Sylwanowicz, Warszawa 2010: **list nr 165** z 1955 („Moje nazwisko brzmi TOLKIEN [a nie *-kein*]. To nazwisko niemieckie [z Saksonii], anglicyzacja *Tollkuehn*, tj. *tollkühn*. [...] Nie jestem jednak ani „ryzykantem” ani Niemcem [...]”), **list nr 324** z 1971 („Być może dlatego, mimo wszelkich moich wysiłków, moje nazwisko jest często pisane z błędem jako TOLKEIN – nawet przez urzędników mojego kolegium, banku i przez prawnika! Moje nazwisko brzmi Tolkien, zostało anglicyzowane z *To(l)kuehn* = *tollkühn* i przybyło z Saksonii w XVIII wieku Nie jest pochodzenia żydowskiego, choć gdyby tak było, poczytywałbym to sobie za zaszczyt”), niepublikowany **list z 1956** do H. Cotton Michin („But names are often not derived from what seem obvious sources. My own name comes ultimately and long ago from German *tollkühn*, and perhaps a trace of the remote ancestral ‘rashness’ has been inherited. But I am a Westmidlander” – [http://tolkiengateway.net/wiki/Letter_to_H._Cotton_Minchin_\(16_April_1956\)](http://tolkiengateway.net/wiki/Letter_to_H._Cotton_Minchin_(16_April_1956))).

castar – quenya, *Rashbold* – angielski. Wiedział o alternatywnej bałtyckiej etymologii (dolnopruskie *tolk* ‘tłumacz, negocjator’ < bałtyckie pruskie **tulk-* < słowiańskie **тълкъ* ‘sens, tłumaczenie, interpretacja, wyjaśnienie’), ale w co najmniej jednym źródle z 1973 roku odniósł się do niej ze zdziwieniem⁶. W biografii J. R. R. Tolkiena pióra Humphreya Carpentera (wydanej w 1977 roku, zwanej „oficjalną”) czytamy o legendzie rodzinnej Tolkienów.

Wśród Tolkienów krążyły różne opinie na temat przyczyn i czasu przybycia ich przodków do Anglii. Jedna z najbardziej prozaicznych głosiła, że nastąpiło to w 1756, kiedy Tolkienowie uciekli przed inwazją pruską z Saksonii, gdzie mieli swoje majątki⁷.

Pochodzenie z Saksonii wydaje się szczególnie atrakcyjne dla J. R. R. Tolkiena. To germańscy Saksonowie zasiedlili wraz z Anglami, Jutami i Fryzami Brytanię w okresie wędrówek ludów i stworzyli kulturę języka staroangielskiego – temat zamięłowania, studiów i badań Profesora Tolkiena. Ważny cytat z prac pisarza i naukowca mówi też coś ciekawego o tym, o jaką Saksonię chodziło. W pracy *Angielski i walijski w Potworach i krytykach* (ten wykład wygłoszony został w 1955) czytamy: „Nie jestem Niemcem, choć moje nazwisko jest niemieckie [...] a po dwustu latach «krew» pochodząca z Saksonii i Polski jest prawdopodobnie pomijalnym składnikiem fizycznym”⁸.

Pojawia się nowy element – polski element – a sama Saksonia (szerokie pojęcie w geografii i dziejach Niemiec) okazuje się być Elektoratem Saksonii, czyli Górną Saksonią Wettinów. Chodzi też najpewniej o czasy unii personalnej polsko-saskiej (1697–1763, z przerwą w latach 1706–1709), panowanie Augusta II Mocnego i Augusta III Sasa. I rzeczywiście, ustaliłem, że prapradziadek J. R. R. Tolkiena, Johann Benjamin Tolkien urodził się najpewniej w 1752 roku w Rzeczypospolitej

⁶ Ibidem, list nr 349.

⁷ H. Carpenter, *J.R.R. Tolkien. A Biography*, London 1977; polskie wydanie: *J. R. R. Tolkien. Wizjoner i marzyciel*, przeł. Agnieszka Sylwanowicz, Warszawa 1997, s. 23.

⁸ J. R. R. Tolkien, *Potwory i krytycy*, przeł. T. A. Olszański, Poznań 2000, s. 223.

czasów saskich, w niemieckojęzycznym, ale poddanym królom polskim Gdańsku. Około 1770 roku, tuż przed pierwszym rozbiorem Rzeczypospolitej i przed nastaniem pruskiej blokady Gdańska, wraz ze starszym bratem Danielem Gottliebem Tolkienem (1746–1813) wyemigrował do Londynu, gdzie obaj bracia zaczęli nowe życie. Cytat z wykładu „Angielski i walijski” może świadczyć o tym, że J. R. R. Tolkien domyślał się, że jego przodek wywodził się z XVIII-wiecznej Polski (może dotarły do niego jakieś ustalenia genealogiczne?)⁹.

Gdańsk w wypowiedziach współczesnych Tolkienów pojawia się też w bardzo niespodziewanej formie. W 1995 roku w czasie przemówienia upamiętniającego pewnego Patricka Hobsona syn J. R. R. Tolkiena, ks. John F. R. Tolkien powiedział: „W 1939, gdy Niemcy najechały Polskę, pierwszym gauleiterem Gdańska był pewien Tollkühn”¹⁰.

Wprawdzie nie udało się potwierdzić takiej – zapewne błędnej – informacji (gauleiterem Gdańska był Albert Forster, a dostępne mi źródła milczą na temat jakiegoś wcześniejszego gauleitera), ale istotne jest to, że mówi się tu o Gdańsku i Tolkienach. Do końca drugiej wojny światowej mieszkało w Gdańsku wielu Tolkienów i Tollkühnów (nazwisko Tolkien zaczęło w Gdańsku zapisywać w ten sposób już w XVIII wieku)¹¹. Istnieją przesłanki, że jeszcze w czasie pierwszej wojny światowej naprzeciw angielskiego Tolkiena stali w okopach niemieccy Tolkienowie.

⁹ Jest jeszcze inna możliwość: Tolkien mógł opierać się na informacji z niemieckich podręczników akademickich, że jego nazwisko pojawia się najwcześniej na obszarze języka dolnoniemieckiego (języka Hanzy i państwa krzyżackiego), który w źródłach lingwistycznych nazywany jest też dolnosaksońskim (*Low Saxon*). Być może teoria „saksońska” zbudowana została na tej informacji, bo jak do tej pory nie znalazłem żadnych Tolkienów w XVI czy XVII wieku w Elektoracie Saksonii.

¹⁰ Informacja pochodzi z prywatnej korespondencji z biografem J. R. R. Tolkiena, Johnem Garthem.

¹¹ W czasie drugiej wojny światowej złą sławą odznaczył się niejaki Karl Tollkuehn, dowódca policji w okupowanej Rydze, odpowiedzialny za śmierć około 700 Żydów. Do tego w latach trzydziestych sportowiec, uczestnik igrzysk olimpijskich w Berlinie w 1936 roku.

Humphrey Carpenter w latach siedemdziesiątych opisuje w swojej książce jedynie pokolenie dziadków Tolkiena: **Johna Benjamin Tolkiena** (1807–1896) i raczej nie zna imion dalszych przodków (pisze tylko, że pierwotną formą nazwiska Tolkienów było *Tolkiehn*)¹². W *The Tolkien Family Album* Johna i Priscilli Tolkien znajdujemy podobne informacje¹³. W encyklopedycznym i specjalistycznym dziele *The J. R. R. Tolkien Companion and Guide* pojawia się jedno więcej pokolenie: ojciec Johna Benjamin, **George William Tolkien** (1784–1840)¹⁴.

Informacje o wcześniejszych pokoleniach rodziny ujawnił w swoim ważnym tekście z 2010 mój tolkienowski kolega Tadeusz Andrzej Olszański. Dzięki internetowemu serwisowi genealogicznemu *FamilySearch* oraz na podstawie dyskusji na forum dyskusyjnym *TheOneRing* dowiedział, że w drugiej połowie XVIII wieku żyli w Londynie niejacy **Daniel Tolkien** i **John Benjamin Tolkien**. Olszańskiemu nie powiodło się włączenie ich w drzewo genealogiczne Profesora Tolkiena, ale badania ruszyły wyraźnie do przodu. Tadeusz A. Olszański napisał:

*Znane dokumenty mówią też o dwu Tolkienach, urodzonych w ówczesnych Niemczech, a mieszkających w Anglii, choć żaden z nich nie był bliskim krewnym angielskich przodków J. R. R. Tolkiena [...] Daniel Tolkien, ur. w Gdańsku w 1746 r. Wynika z tego, że Tolkienowie przybywali do Anglii parokrotnie [...]. W tym samym czasie w Birmingham mieszkał też inny John Benjamin Tolkien (1846–1883), dziennikarz, z żoną Agnes i córką Beatrice, a brytyjskie spisy powszechne wymieniają jeszcze dwu J. B. Tolkienów, żyjących w latach: 1752–1819 i 1788–1859. Powtarzalność imion wskazuje na pokrewieństwo: czy drugi z tych dwu nie był bratem G.W. Tolkiena, a pierwszy – ich ojcem lub stryjem? To jednak nawet nie hipoteza, zaledwie domysł!*¹⁵.

¹² H. Carpenter, *Wizjoner...*, s. 24 i zamieszczone na s. 241 drzewo genealogiczne.

¹³ J. i P. Tolkien, *The Tolkien Family Album*, London 1992, s. 8.

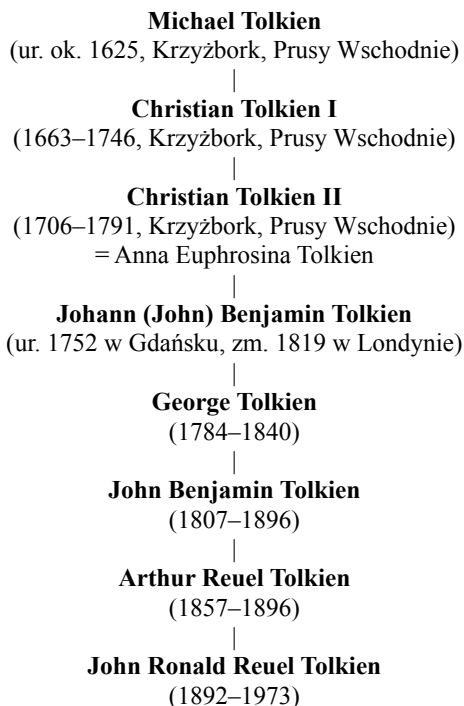
¹⁴ Ch. Scull, W.G. Hammond, *The J.R.R. Tolkien Companion & Guide, Reader's Guide*, Londyn 2006, s. 1008.

¹⁵ T. A. Olszański („TAO”), *Co wiemy na temat przodków Tolkiena (przyczynek)*, „Elendilion”, 25 stycznia 2010, <http://www.elendilion.pl/2010/01/25/co-wiemy-o-przodkach-j-r-r-tolkiena-przyczynek/> [dostęp: 01. 06. 2017].

Zagadki te udało mi się rozwiązać dzięki pomocy internetowych źródeł genealogicznych, dzięki digitalizacji dokumentów z londyńskich archiwów w kolejnym dziesięcioleciu XXI wieku i dzięki mojej wielogodzinnej pracy (często późno w nocy, gdy dokonywałem najbardziej przełomowych odkryć). Do takich poszukiwań zachęcił mnie szczególnie mój kolega, historyk i wybitny badacz dzieła Tolkiena, dr hab. Michał Leśniewski. Najwięcej zawdzięczam danym z płatnej części serwisu *Ancestry.co.uk* i z gotowego drzewa genealogicznego rodziny Tolkienów, którego autorką jest p. Linda Winifred Tolkien z Brisbane w Australii (drzewo to obejmuje ponad dwa tysiące osób!). Wgląd od tych dokumentów mam od grudnia 2016 roku¹⁶.

To tam znalazłem informacje o pierwszym pokoleniu Tolkienów w Anglii i Londynie, o dwóch braciach, którzy nazywali się: **Daniel Gottlieb Tolkien** (1746–1813) i **Johann (John) Benjamin Tolkien** (1752–1819), o ich londyńskich firmach, o domach, w których mieszkali i o ich potomstwie, z którego potrafimy już wywieść pochodzenie wielu współczesnych Tolkienów z Wielkiej Brytanii, Kanady, Australii, Republiki Południowej Afryki i Stanów Zjednoczonych (oczywiście we wszystkich tych krajach znajdujemy też Tolkienów, Tolkinów i Tollkühnów, którzy przybyli tam z Prus w innych czasach i innych okolicznościach). Dzięki wielkiej ilości dokumentów kościelnych, podatkowych, biznesowych udało się udowodnić, że wspomniany **Johann (John) Benjamin Tolkien** był prapradziadkiem J. R. R. Tolkiena. W linii męskiej ustalone pokrewieństwo wygląda następująco:

¹⁶ Sam we wrześniu 2017 roku stworzyłem w tym samym serwisie własne drzewo genealogiczne rodziny Tolkienów, które obejmuje około piętnastu pokoleń od XIV do XX wieku.



Przełomem w badaniach okazała się informacja od Geralda Auranda ze Stanów Zjednoczonych, uzyskana dzięki zapoczątkowanej 16 grudnia 2016 roku korespondencji. Aurand jeszcze we wrześniu 2008 roku znalazł w National Archives w londyńskim Kew dokument, który nosi tytuł *The Act of Naturalization of Daniel Gottlieb Tolkien (1794)*¹⁷. Wspomniany **Daniel Gottlieb Tolkien** (1746–1813) po złożeniu dokumentów otrzymał decyzją angielskiego Parlamentu prawa obywatelskie

¹⁷ The National Archives (Kew), Private Act, 34 George III, c.17-ref. HL/PO/PB/1/1794/34G3n49- date:1794. Znajduje się on też w *House of Lords Journal Office Main Papers*. Jest on wyliczony jako Main Papers-ref. HL/PO/JO/10/7/957- date: 12 Feb 1794-27 Feb 1794. Skany tego dokumentu otrzymałem w elektronicznej korespondencji z Geraldem Aurandem.

Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii. Dokument ten jest kluczowy dla całego odkrycia. Jest tam bowiem zapisane miejsce pochodzenia Daniela i imiona jego rodziców.

Daniel Gottlieb Tolkien pochodził z miasta o nazwie... **Dantzig** – a więc pojawia się Gdańsk!¹⁸ A to rozpała wyobraźnię, bo zbliża nas do konkluzji, że przodkowie J. R. R. Tolkiena przybyli do Londynu z najważniejszego polskiego miasta portowego! Szybka kwerenda w źródłach internetowych¹⁹ ujawniła kolejnych Tolkienów z Gdańska (już w grudniu 2016 roku odnalazłem antykwariusza Christiana Tolkiena oraz porucznika wojska gdańskiego Michaela Tolkiena). Rozpocząłem też wielomiesięczne starania, żeby potwierdzić swoje przypuszczenie, że Daniel Gottlieb i Johann (John) Benjamin byli braćmi, co okazało się bardzo trudne, bo choć poszlaki były oczywiste (Daniel i Johann występują wzajemnie na swoich ślubach, chrzczą dzieci w tych samych kościołach, mają wspólne grono znajomych, ich dzieci nie wchodzą ze sobą w związki małżeńskie, bracia wspierają się, piszą do siebie listy, przyłączają razem do wczesnometodystycznej wspólnoty Johna Wesleya i są pochowani blisko siebie na metodystyczno-nonkonformistycznym cmentarzu blisko Kaplicy Johna Wesleya przy City Road w Londynie), to przez długi czas nie udawało mi się znaleźć ani jednego dokumentu, w którym John Benjamin jest nazwany bratem Daniela. Tak było do poranka 22 maja 2017 roku, gdy w testamencie Daniela Gottlieba znalazłem jasną wzmiankę o jego bracie (choć niestety imię i nazwisko brata jest zakryte!). Całe, oparte na wielu poszlakach śledztwo wskazuje dzisiaj, że dużo bardziej prawdopodobne jest, że Daniel i John byli braćmi, niż że braćmi nie byli. Domyślam się też powodów, dla których dane brata ukryto w dokumencie: chodzi o opisany w testamencie i nigdy niespłacony dług Johna Benjaminu u Daniela; dług w wysokości 700

¹⁸ Niemiecka forma *Dantzig* występuje do końca XVIII w. – potem zastępuje ją forma *Danzig*.

¹⁹ Pomocna okazała się *Gedanopedia.pl*, gdzie w wyszukiwarce odnalazłem od razu Christiana Tolkiena, antykwariusza.

ówczesnych funtów. To równowartość prawie 24 tys. współczesnych funtów szterlingów!²⁰

Gdańsk rozpalił moją wyobraźnię nie tylko dlatego, że jestem Polakiem. Przecież już od 2010 roku pracowałem nad dziejami nazwiska Tolkien i w licznych swoich tekstach w internetowym serwisie *Elendilion* oraz w tolkienowskim magazynie „Gwaihir” popularyzowałem tezę, że nazwisko to wywodzi się z terenu Mazur i że związane jest z nazwą osady i dworu we współczesnych Tolkinach (niem. Tolksdorf)²¹.

Pisałem już, że w angielskiej Wikipedii, w biografii pisarza Johna Ronalda Reuela Tolkiena (1892–1973)²² znalazła się informacja o związku nazwiska Tolkien z nazwą miejscowości Tołkiny w województwie warmińsko-mazurskim, na terenie historycznej Barcji w Prusach Dolnych. Już w 2001 roku na forum dyskusyjnym *TheOneRing*²³ pojawił się opis ciekawej korespondencji między pewnym Almacundo (pseudonim tolkienowski) a profesorem **Güntherem Ulrichem Tolkiehnem** z Wildau (w Brandenburgii)²⁴. Tolkiehn opisuje w niej własne badania nad dziejami swojego nazwiska. Próbował dowiedzieć się, czy jest krewnym słynnego angielskiego pisarza. Bazował na ustaleniach brata swojego dziadka, pastora Heinricha Tolkiehna. Doszedł do wniosku, że jego męscy przodkowie pochodzili z Prus Wschodnich (Ostpreußen), z terenów na obszarze dzisiejszego okręgu kaliningradzkiego i polskiego województwa warmińsko-mazurskiego. Posługiwali

²⁰ Przeliczenie na podst. oficjalnej strony National Archives, <http://www.nationalarchives.gov.uk/currency> [dostęp: 19.12.2017]. Testament Daniela Tolkiena z 6 września 1810 roku: Ancestry.com, The National Archives (Kew); Prerogative Court of Canterbury and Related Probate Jurisdictions: Will Registers; Class: PROB 11; Piece: 1546.

²¹ Listę tych tekstów zamieszczam w bibliografii.

²² https://en.wikipedia.org/wiki/J._R._R._Tolkien#Family_origins [dostęp: 01.06.2017].

²³ <http://forums.theonering.com/viewtopic.php?p=411989> [dostęp: 01.06.2017].

²⁴ Szczegółowo opisuję tę korespondencję w tekstach *Tolkiny w Barcji gniazdem rodu Tolkienów?*, „Elendilion”, <http://www.elendilion.pl/2010/01/14/tolkiny-na-warmi-gniazdem-rodu-tolkienow-ii/> [dostęp: 01.06.2017] i *Another proof of the East Prussian origin of the Tolkien family*, „Tolkiety Blog”, <http://tolkiety.blogspot.com/2017/04/another-proof-of-east-prussian-origin.html> [dostęp: 01.06.2017].

się dialektem dolnoniemieckim (inaczej dolnosaksońskim), który nazywamy dolnopruskim (używano go w Prusach Wschodnich i w Gdańsku) i który panował na terenie państwa zakonnego od XIII wieku. Wcześniej na tym terytorium używano języka staropruskiego (należącego do gałęzi bałtyckiej języków indoeuropejskich), który całkowicie wymarł w XVII w. Najstarsza forma nazwiska to *Tolkien*. Dopiero po roku 1800 zaczęto je zapisywać *Tolkiehn*. Jest to nazwisko typowe dla obszaru Prus Wschodnich, gdzie wiele nazwisk ma końcówkę *-ien* (jak *Leptien*, *Monien* itd.), ale naukowcy spierają się na temat znaczenia tej końcówki. Słowo *tolk* i przydomek *Tolk* pochodziły z bałtyckiego języka Prusów i oznaczały osobę dwujęzyczną, która potrafi tłumaczyć ze starego języka, zwanego *prutzisch* (czyli staropruskiego) na niemiecki (i odwrotnie). Prof. Tolkiehn ustalił, że nazwisko to (w różnych formach: *Tolkien*, *Tolkiehn*, *Tollkühn*, *Tollkuehn* itd.) występuje współcześnie na obszarze północnej Republiki Federalnej Niemiec – tam, dokąd po 1945 dotarła fala uchodźców z Prus Wschodnich.

Profesorowi Tolkiehnowi z Niemiec nie udało się jednak znaleźć bezpośrednich dowodów pokrewieństwa z angielskim profesorem Tolkienem. Niemiecki uczoney zakładał (błędnie), że przodkowie J. R. R. Tolkiena pochodzili z Dolnej Saksonii, a tam prof. Tolkiehn z Wildau nie miał żadnych znanych krewnych.

Etymologia nazwiska *Tolkien*

Pochodzenie nazwiska *Tolkien* od przymiotnika *tollkühn* ‘brawurowy, szaleńczo odważny’ uważam za mało prawdopodobne. Jako przydomek formę *Tolkyn/Tolkin* spotykamy najwcześniej w 1378 (*Heynike Tolkyn*) i 1418 (*Ritter... Tolkin*)²⁵. Jako nazwisko występuje od XV wieku w formach *Tolkin*, *Tolckin*, *Tolkyn*, *Tolckyn*, *Tolkien* itp., a dopiero w XVIII i XIX wieku następuje z wolna jego „germanizacja” (zrównanie z formą niemieckiego przymiotnika *tollkühn*) i pojawia

²⁵ *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theut.*, II 1052 i II 1934.

się zapis *Tollkühn*, *Tollkuehn* oraz *Tolkiehn*. Tymczasem wspomniany przymiotnik ‘brawurowy, szaleńczo odważny’ pojawia się dopiero w XVII wieku²⁶, a wcześniej, w XVI wieku znajdujemy z źródełach jedynie formę *ein toller künner man*. Co ciekawe, w języku dolnoniemieckim z XV wieku (który panował na terenach, na których żyli wcześnie Tolkienowie) używano formy *dulkōne* ‘nierozważny, pochopny’ i brak tu podobieństwa do występujących wtedy form przydomka/nazwiska *Tolkin/Tolkyn*.

Opowiadam się za pochodzeniem od dolnopruskiego (starodolnoniemieckiego) przydomka *Tolkin* ‘syn albo potomek Tolka’²⁷ (poświadczony jest ono w dokumentach krzyżackich z XIV–XV w. dotyczących rodu Merklingerode; podobnie m.in. w rodzie Skomand, gdzie ojciec to Dietrich Skomand, a syn to Dietrich Skomantin²⁸), gdzie *tolk* to ‘tłumacz, negocjator’ (< staropruskie [bałt.] **tulk-* < prasłowiańskie **tǫlkъ* ‘sens, tłumaczenie, interpretacja, wyjaśnienie’)²⁹. Protoplasta dolnopruskiej gałęzi rodu Merklingerode-Tolkien nazywał się Matthias (zm. 1379) i był tłumaczem-negocjatorem niemiecko-pruskim na dworze komtura Bałgi (trzy dokumenty z 1356³⁰). Określa się go przydom-

²⁶ *Internetowy słownik etymologiczny języka niemieckiego*, <https://www.dwds.de/wb/tollk%C3%BChn#et-1> [dostęp: 18.06.2017].

²⁷ W ten sposób widział to lingwista niemiecki Georg Gerullis (*Die altpreußischen Ortsnamen*, 1922, s. 184, 188 i 238), który wywodził przydomek od rekonstruowanej staropruskiej formy **tulkas* ‘tłumacz’. Za nim podąża Max Mechow, który widzi nazwisko *Tolkien* jako pochodzące od form z XIV w. i związane z nazwą miejscową *Tolkynen*, zob. *Deutsche Familiennamen prussischer Herkunft*, 1994, s. 99.

²⁸ G. A. von Mülversted, *Fromme Stiftungen in Preußen* [w:] *Der neuen preußischen Provinzial-Blätter*, Band IX (LX), s. 149–151.

²⁹ Od tej słowiańskiej formy pochodzą też: litewskie *tūlkas* ‘tłumacz’, łotewskie *tūlks* ‘ts.’ estońskie *tulk* ‘ts.’ starodolnoniemieckie *tolk*, staroislandzkie *tulkr* ‘tłumacz’ oraz fińskie *tulkki* ‘ts.’. We współczesnym języku rosyjskim *tolk* to ‘sens, pożytek, kierunek’, zaś *tolkowat* to ‘wyjaśniać, tłumaczyć’. Warto też pamiętać o polskim określeniu *tolkun*, ‘tłumacz świecki w świątyniach luterańskich, który objaśnia ludowi słowa kaznodziei Niemca’, *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. VII, Warszawa 1900–1927.

³⁰ *Regesta Historico-diplomatica...*, II 858, 865, 867.

kiem Tolk. Można by zażartować, że wątek lingwistyczny towarzyszy Tolkienom od samego zarania.

Końcówka *-in* to według niemieckiego językoznawcy Reinholda Trautmanna staropruskie *-īn* ‘należący do’ albo ‘syn albo potomek’ przeniesione do niemieckiego dialektu dolnopruskiego (ma to być przegłos końcówki *-ain-* / *-ein-*)³¹. Tę samą końcówkę ma mnóstwo nazwisk, które znalazłem w rejonie Królewca w Prusach Wschodnich, m.in.: Brosien, Cattien, Dollien (także Dolin, Dolinn), Englien (także Englin, Englyn, Anglyn), Kadgien (także Kadgiehn), Krepelien (także Krepelin, Krepelihn, Crepelin), Lapsien (także Lapsin, Lapsiehn, Lipsin), Marquien, Stadien, Wosegien (także Wosegihn, Wosegin, Wosegyn, Wosgin, Wisgin, Bosigin) i in. Inne końcówki, które wywodzą się od *-ien* to: *-ienen*, *-ehnen*, *-iehn*, *-öhen*, *-öhnen*³².

Z tym przydomkiem, a potem nazwiskiem wiąże się nazwa miejscowości Tołkiny (w tej formie od 1945 roku). W XV wieku nazwa ta występowała w dwóch formach: *Tolksdorf* (1419) i *Tolkynen* (1440; poświadczona jako nazwisko odmiejscowe). Pierwsza forma to oczywiście niemieckie ‘wieś (*Dorf*) Tolka (*Tolks*)’ i była to urzędowa nazwa osady do 1945. Druga nazwa to forma typowa dla ziem dawnych Prusów (i innych Bałtów), gdzie występują formy patronimiczne (albo nazwy rodowe) z końcówką l. mn. *-en* (niem.) i *-ainen* (stprus.). *Tolkynen* oznacza ‘Tolkienowie’, a w języku polskim jej odpowiednikiem jest *Tolkiny*, *Tołkiny* (czyli formę polską zrekonstruowano po 1945 poprawnie)³³. Jest to ewidentnie nazwa miejscowa utworzona od przydomka lub nazwiska Tolkyn (później Tolkien).

³¹ Reinhold Trautmann *Die altpreußischen Personennamen* (1925), s. 170–171.

³² http://wiki-de.genealogy.net/Endungen_und_Besonderheiten_baltischer_Familienamen [dostęp: 01.06.2017].

³³ G. Gerullis w *Die altpreußischen Ortsnamen* (1922) pisze, że nazwa *Tolkynen* pochodzi od przydomka *Tulkin* (+ końcówka *-in*; zob. s. 184, 188), a sam przydomek pochodzi od staropruskiej formy **tulkas* ‘tłumacz’ (s. 238). Możliwe, że Profesor Tolkien znał dzieło Gerullisa, gdy odpowiadał na pytanie p. Ehrhardt (list nr 349).

Tolkienowie z Londynu (XVIII–XX wiek)

Forma nazwiska w dokumentach:

*Tolkien, Tollkien, Tolkin, Tolkein*³⁴

Christian i Euphrosina Tolkien z rzemieślniczego, zamożnego rodu z Prus Wschodnich, mają synów o typowych dla luterńskiego pietyzmu imionach **Daniel Gottlieb Tolkien** (1746–1813) i **Johann Benjamin Tolkien** (1752–1819). W gdańskich źródłach występuje też **Michael Tolkien** (urodzony w Prusach Wschodnich prawdopodobnie brat Christiana), inna Euphrosina Tolkien (z domu Matthießen) oraz ich potomstwo wraz z najmłodszym synem **Christianem Tolkienem** (1762–1821), prawdopodobnie kuzynem londyńskich braci. Daniel Gottlieb Tolkien opuścił Gdańsk w wieku 20 lat w 1766. Wpierw dotarł do Amsterdamu, gdzie zaczęły się jego poszukiwania religijne w nurcie ewangelikalnym, a jednocześnie być może nauka kuśnierskiego fachu³⁵. Po 1770 roku obaj bracia są już w Londynie, gdzie uczą się angielskiego, zakładają rodziny i nigdy nie wrócą do Gdańska. Przypuszczam, że do wyjazdu przynagliła ich spodziewana pruska blokada Gdańska oraz zagrożenie inwazją (co ostatecznie stało się w latach 1770–1793), a także kwestie religijne (być może już w Gdańsku to odgałęzienie rodu Tolkienów było dysydentami religijnymi).

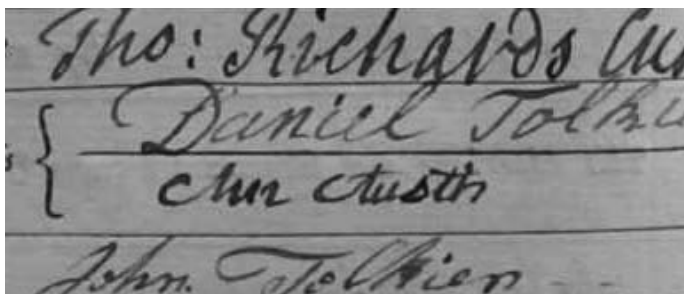
Daniel Gottlieb w Anglii używa tylko imienia Daniel, czasem w formie Dan, a swoje drugie imię anglicyzuje jako Godleip³⁶. Wiąże się ze środowiskiem reformatorów religijnych (pastor Gustavus Burgan,

³⁴ Forma *Tolkein* jest czeskim błędem i pojawia się także dziś w odniesieniu do J. R. R. Tolkiena.

³⁵ „The Methodist Magazine”, Londyn 1813, s. 949–950, gdzie w nekrologu czytamy o całym życiu Daniela Tolkiena. Jest tam też wzmianka o rodzicach w Gdańsku i o bracie.

³⁶ Ancestry.com., The National Archives (Kew); *General Register Office: Registers of Births, Marriages and Deaths surrendered to the Non-parochial Registers Commissions of 1837 and 1857*; Class Number: RG 4; Piece Number: 4333; komentarz: <http://tolkniety.blogspot.com/2016/12/daniel-gottlieb-and-dan-godleip.html> [dostęp: 01.06.2017].

John Wesley, założyciel metodyzmu). Być może przez pierwsze siedem lat (1770–1770) praktykuje u londyńskiego mistrza kuśnierskiego i w końcu zostaje właścicielem własnego warsztatu (w źródłach nazywany jest: „Master Daniel Tolkien of Cheapside, London Skinner and Furrier”). W wieku 36 lat, 7 kwietnia 1782 roku w kościele St Sepulchre w dzielnicy Holborn żeni się z metodystką Ann Austen. Świadkiem jest John Benjamin (Johann szybko zmienia formę swojego imienia), który rok wcześniej wziął ślub w tym samym kościele z Mary Warner (ich świadkiem była wtedy przyszła żona Daniela, Ann). Daniel jako starszy brat stara się od 14 lutego 1794 roku o pełne prawa brytyjskiego obywatela. 26 lutego tego samego roku otrzymuje swój Akt Naturalizacji³⁷. Pomaga mu to rozwinąć interesy.



Podpisy Daniela i Johna Tolkienów w aktach ślubu z 7 kwietnia 1782

³⁷ The National Archives (Kew), Private Act, 34 George III, c.17-ref. HL/PO/PB/1/1794/34G3n49- date:1794. Znajduje się on też w *House of Lords Journal Office Main Papers*. Jest on wyliczony jako Main Papers-ref. HL/PO/JO/10/7/957- date: 12 Feb 1794-27 Feb 1794. Wskazuje to na to, że akt naturalizacji pochodzi z 12 lutego 1794. Daniel Tolkien występuje też w Hackney Archives Department: Small Collections. Istnieje zbiór 8 dokumentów pod Deeds & Correspondence-ref. M4147/1-8. Opis świadczy o tym, że zawarte tam są dokumenty związane z ostatnią wolą Daniela Tolkiena, kuśnierza (zm. 1813) i wypłaty dla wdowy po nim, Ann, która miała dom w Hoxton Town i dochody z wynajmu mieszkań przy Cumberland Street nr 7–9 [później Scawfell Street], Hackney Road. Wymienione dokumenty obejmują testament Daniela Tolkiena, korespondencję i rachunki. Skany dokumentu i jego omówienie: <http://tolkniety.blogspot.com/2017/01/daniel-tolkiens-act-of-naturalization.html> [dostęp: 01.06.2017].

W latach 1784–1800 pojawiają się na świecie dzieci Daniela i Ann: **Maria** (1783–), **Daniel George** (1784–1815), **Ann**, **Martha** (1788–1819), **Charles** (1789–1833), **Henry** (ur. i zm. w 1791), **John Henry** (1795–1820), **Charlotte** (1797–1817) i **James** (1800). Dzieci ochrzczono w niemieckim kościele luterańskim na terenie dawnego pałacu Savoy. Rodzina mieszka w kupieckiej i rzemieślniczej części Londynu, najpierw przy **Bedford Street nr 28** w parafii św. Pawła przy Covent Garden (dane z aktu naturalizacji, 1794 oraz z 1808), potem przy **Castle Baynard** (1796), na terenie **Ward of Cheape** (1798), następnie znowu koło kościoła św. Pawła w **Covent Garden** (1808), potem przy ulicy **Cheapside nr 60**, blisko Katedry św. Pawła (1808). W 1811 roku Daniel Tolkien jest właścicielem domów przy **Hoxton Square nr 12** i przy **Cumberland Street nr 7–9** w Shoreditch (dziś jest to ulica Scawfell Street). Do swojego kuśnierskiego zakładu Daniel przyjmuje w 1799 roku jako ucznia bratanka, **George’a Tolkiena** (pradziadka J. R. R. Tolkiena). Jeszcze mocniej zbliża się do społeczności wczesnych metodystów przy domu Johna Wesleya i jego kaplicy przy City Road. Jego syn, Charles został znanym metodystycznym kaznodzieją w Kanadzie. W 1810 Daniel spisuje testament³⁸, w 1813 jest wśród dobroczyńców Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego. Przedwcześnie umiera w maju 1813 roku (prawdopodobnie na raka), a jego skromny pogrzeb odbywa się 2 czerwca tamtego roku. Rodzinny grób Daniela nie istnieje już (znajdował się na tyłach Kaplicy Wesleya, gdzie później postawiono inne budynki³⁹). Dzięki wiedzy o jego życiu oraz lekturze jego ostatniej woli pozostaje w naszej pamięci jako człowiek miłosierny i sprawiedliwy. W ostatniej woli zakazuje rodzinie dochodzić długu

³⁸ Testament Daniela Tolkiena z 6 września 1810 roku, źródło: Ancestry.com, The National Archives (Kew); Prerogative Court of Canterbury and Related Probate Jurisdictions: Will Registers; Class: PROB 11; Piece: 1546; komentarz: <http://tolkniety.blogspot.com/2017/05/debt-of-700-and-upwards-due-to-my-by-my.html> [dostęp: 01.06.2017].

³⁹ Dokładna dokumentacja jest do wglądu w archiwum Wesley Chapel przy City Road w Londynie.

brata na drodze sądowej, a jednak z uwagi na dobro żony i dzieci nie anuluje tej wiarygodności.

John Benjamin Tolkien nie poradził sobie tak dobrze jak starszy brat. Żeni się w wieku 25 lat z Mary Warner (ślub 27 kwietnia 1777 w kościele St James w dzielnicy Clerkenwell – w akcie ślubu podpisuje się w formie niemieckiej jako „Johann Tolkien”), która umiera przy narodzinach ich drugiej córki w roku 1780. Szybko żeni się po raz drugi z siedem lat starszą Mary Wall (22 kwietnia 1781 w kościele St Sepulchre w Holborn). Z pierwszego małżeństwa ma dwie córki o imionach **Anna Maria** (1779–1815) i **Elisabeth** (1780-). Z drugiego trzech synów: **Benamina** (1782–1787), **George’a** (1784–1840 – to pradziadek J. R. R. Tolkiena) i **Johna Benamina** (1788–1859). Dzieci ochrzczono w niemieckim kościele luterańskim na terenie dawnego pałacu Savoy – podobnie jak dzieci Daniela. Mały Benjamin pochowany został na cmentarzu metodystycznym przy Wesley Chapel.

Nie wiemy, czym John Benjamin zajmował się przed 1792 rokiem. Być może terminował u zegarmistrza. W 1792 roku w wieku 39 lat Tolkien wraz z Williamem Gravellem przejmuje słynny zakład zegarmistrzowski Eardleya Nortona (1728–1792)⁴⁰ przy **St John’s Street nr 49** w Londynie. Od tego czasu zegary tej firmy sygnowane są jako „Gravell & Tolkien”. Jeden z najpiękniejszych zegarów tej firmy znajduje się w zbiorach Ermitażu w Sankt Petersburgu w Rosji, zamówiony jeszcze u Nortona przez dwór carycy Katarzyny II⁴¹. Kieszonkowy zegarek tej firmy przechowywany jest w magazynach Muzeum Brytyjskiego w Londynie. Wygląda na to, że Gravell i Tolkien używali elementów z magazynów Eardleya. Tolkien jednak opuszcza spółkę (zegary od 1820 roku opisywane są już jako „William Gravell & Son”, a od 1850 – „Robert Rolfe”).

⁴⁰ Słynna firma zegarmistrzowska Eardleya Nortona działała w latach 1760–1792. Norton został członkiem gildii Clockmaker Company w 1770.

⁴¹ Można go zobaczyć, a także przeczytać dedykację, która znajduje się na odwrocie zegara na moim blogu Tolkieniety: <http://tolkniety.blogspot.com/2017/05/john-benjamin-tolkien-1753-1819-summary.html> [dostęp: 01.06.2017].

W 1799 roku syn Johna Benjamina, **George Tolkien**, terminuje u brata Johna, kuśnierza i obywatela City, Daniela. Rezyduje w „Furrier Trade” przy **White Lyon Street**, w Londynie.

W 1808 roku w spisach adresowych funkcjonuje już nowa firma Johna Tolkiena (ma on wtedy 55 lat), „Tolkien & Dancer Watch-movement & Tool-manufacturer” przy **St John’s Street nr 145**. Być może to właśnie wtedy John pożycza od brata Daniela dużą sumę 700 ówczesnych funtów na rozruch nowego przedsięwzięcia. Maj 1813 jest bardzo trudny dla Johna. Sześćdziesięciolatek traci brata (Daniel umiera 23 maja), a wcześniej bankrutuje (informacja z gazety „The News” z 9 maja, gdzie określono go jako „sprzedawcę porcelany i szkła z St Paul’s church-yard w Londynie”).

Umierają dzieci Johna Benjamina – Anna Maria i Benjamin, a 27 stycznia 1819 umiera sam John Benjamin Tolkien w wieku 66 lat. Ciało jego i jego żony Mary spoczęło na cmentarzu nonkonformistycznym Bunhill Fields przy City Road – na wprost Kaplicy Johna Wesleya, przy której znajdował się grób rodzinny Daniela Tolkiena. W grobie Johna Benjamina pochowano też jego bratanków, Daniela George’a (zm. 1815) i Johna Henry’ego (zm. 1820). Co ciekawe, jest to ten sam grób, w którym spoczął też nonkonformistyczny kompozytor William Shrubsole, twórca melodii *Miles Lane* (której użyto w hymnie Edwarda Perroleta, *All hail! The power of Jesus’ Name*). Słowa i nuty hymnu są wykute na wspólnym nagrobku Shrubsole’a, małżeństwa Tolkienów i ich bratanków⁴². Jeżeli chodzi o wyznanie chrześcijańskie Johna, to wydaje się, że nie był – jak brat – metodystą, a raczej zbliżył się do kręgów baptystycznych związanych z The Bible Society.

Potomkowie Daniela Gottlieba Tolkiena i Johna Benjamina Tolkiena żyją dziś w Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Au-

⁴² Grób można odwiedzić po wcześniejszym umówieniu wizyty – znajduje się w zamkniętej części Bunhill Fields. Na tym samym cmentarzu jest m.in. nagrobek Daniela Defoe: <http://tolkniety.blogspot.com/2017/04/brothers-from-gdansk-buried-close-to.html> [dostęp: 01.06.2017].

stralii i innych krajach dawnego Imperium Brytyjskiego. Drzewo genealogiczne Lindy Winifred Tolkien (*Ancestry.co.uk*) pokazuje te pokrewieństwa. Drugi syn Johna Benjamina, **George Tolkien** (1784–1840), producent narzędzi z Islington, a pod koniec życia organista w kościele St Pancras miał dwanaścioro dzieci z Elizą Lydią (1787–1863), z domu Murrell. Pochowany jest na cmentarzu St George the Martyr w Camden.

Jego drugim synem był **John Benjamin Tolkien** (1807–1896), który około 1835 roku żeni się z Jane Holmwood (1806–1854) – ma z nią czworo dzieci, a w 1856 z Mary Jane Stowe (1834–1915) – ma z nią dziewięcioro dzieci, w tym Arthura Reuela Tolkiena. Ten XIX-wieczny John Benjamin Tolkien jest wytwórcą pianin, nauczycielem muzyki i stroicielem fortepianów. W latach czterdziestych XIX wieku jego rodzina przeniósł się do środkowej Anglii, w okolice Birmingham. Pochowany został na cmentarzu Key Hill w Hockley (Birmingham).

Arthur Reuel Tolkien (1857–1896), ojciec **Johna Ronalda Reuela Tolkiena** (1892–1973), był drugim synem Johna Benjamina. Urodził się w Birmingham, a pochowany jest w Bloemfontein w Afryce Południowej. Koleje życia Arthura i jego sławnego syna opisane są szczegółowo w książkach biograficznych (szczególnie u Humphreya Carpentera i Johna Gartha)⁴³.

Tolkienowie z Gdańska (XVII–XVIII wiek)

Forma nazwiska w dokumentach:

Tolkien (1698, 1765, 1808, 1810), *Tolkiehn* (1766), *Tolckinin* (1783),
Tolckin (1795), *Tohlkien* (1810), *Tollkien* (1810), *Tolckien* (1810),
Tollkühn (1748, 1757, 1760, 1817, 1821)

Pisaliśmy, że dwaj londyńscy bracia Tolkienowie – **Daniel Gottlieb Tolkien** (1746–1813) i **Johann Benjamin Tolkien** (1752–1819) – urodzili się w Gdańsku, w Prusach Królewskich, w Rzeczypospolitej

⁴³ H. Carpenter, *J.R.R. Tolkien. Wizjoner i marzyciel*, Warszawa 1997; J. Garth, *Tolkien and the Great War*, London 2003.



Herb gdańskiego cechu kuśnierzy (źródło: Wikimedia)

Obojga Narodów, w czasach panowania Augusta III Wettina. Daniel opuścił rodzinne miasto w 1766 roku i przez Amsterdam udał się do stolicy Anglii. Po roku 1770 dołączył do niego młodszy brat Johann.

Nazwisko Tolkien pojawia się w źródłach gdańskich w 1724 roku i wiąże się z rodziną mieszczan ze Starego Miasta i Szerokiego Kwartału Głównego Miasta, która trudni się rzemiosłem – kuśnierstwem (co nie powinno zaskakiwać, patrząc na fach przybyłego z Gdańska do Londynu Daniela Gottlieba Tolkiena).

W XVIII wieku cech kuśnierzy gdańskich liczył 51 członków (1734). W tej liczbie mieszczą się też zapewne Michael Tolkien, a także spowinowaceni z nimi Übelinowie i Oyerowie. Bez czeladników było aż 31 kuśnierzy, z jednym czeladnikiem 11, a z dwoma czeladnikami 9. To świadczy o tym, że kuśnierzy nie było stać na wielu uczniów i zajmowali się swoim zawodem raczej samotnie⁴⁴. W latach 1711–1729 trzech kuśnierzy zmieniło obywatelstwo gdańskie z rzemieślniczego na kupieckie (to około 10% wszystkich ku-

⁴⁴ *Historia Gdańska*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1985, t. III, cz. 1, s. 449, 459.

śnierz – taka forma obywatelstwa wiązała się z większym prestiżem). A zatem na zmianę obywatelstwa i na większe lokaty kapitału stać wtedy było nielicznych. Znaczna większość braci cechowej żyła w warunkach graniczących z ubóstwem. Kuśnierze byli wpływowym cechem w XVII- i XVIII-wiecznym Gdańsku, mecenasami i animatorami kultury, współtwórcami życia teatralnego miasta nad Motławą⁴⁵. Rzemieślnicy ci zaznaczyli się w kronikach 18 marca 1698 roku, gdy August II Wettin odbył uroczysty wjazd do Gdańska. Witwały go bramy triumfalne, pochody organizacji mieszczańskich, szpalery kompanii obywatelskich, salwy armatnie, a potem tańce kuśnierzy (tzw. moreska⁴⁶) i cieśli okrętowych, sztuczne ognie i inne atrakcje⁴⁷.

Pierwszego gdańskiego Tolkiena spotykamy w czasach saskich. To przybyły w 1724 roku z Krzyżborka (Kreuzburg) w Prusach Wschodnich **Michael Tolkien (I)**, który później w dyplomie cechowym i księgach parafialnych Głównego Miasta i Starego Miasta nazywany jest mieszczaninem i mistrzem kuśnierskim („Bürger und Kürschner Meister”⁴⁸). Stoi on na czele całej grupy spokrewnionych i spowinowacanych ze sobą osób, które związane są z cechem kuśnierzy gdańskich, ochrzczone były w kościele Mariackim (dzisiejsza Bazylika konkatedralna Wniebowzięcia NMP), a pochowane są przy kościele św. Katarzyny w Gdańsku (to najstarszy kościół Gdańska, gdzie kuśnierze mieli

⁴⁵ Ibidem, s. 461.

⁴⁶ Moreska, renesansowy taniec popularny w Europie, a w Gdańsku odtwarzany przez kuśnierzy – o szybkim tempie, mający symbolizować walkę z Maurami. Został nawet utrwalony w grafice, w dziele Georga Reinholda Curickego z 1698 roku. Ciekawostką jest związek moreski z angielskimi ludowymi *Morris Dancers*.

⁴⁷ *Historia Gdańska...*, t. III, cz. 1, s. 196.

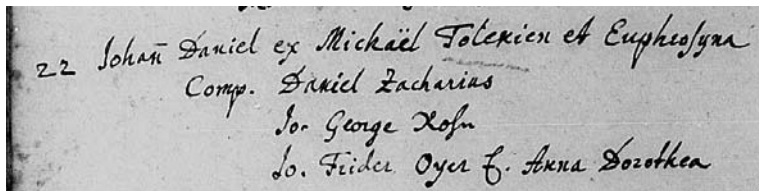
⁴⁸ „Podstawowym warunkiem wymagany od kandydata na mistrza w większości cechów było przedstawienie świadectw prawnego i wolnego urodzenia, świadectwo ukończenia nauki, a w wypadku czeladników obcych – zaświadczenie z ostatniej służby. *Kandydat musiał również zdobyć prawo miejskie i zaopatrzyć się w zbroję*. Niektóre cechy wymagały przedstawienia poręczyciela, który gwarantował wobec władz nienaganność nowego mistrza”, M. Bogucka, *Życie w dawnym Gdańsku*, Gdańsk 1997, s. 119.

swoją cechową kaplicę). Jest to pierwszy znany mi gdański Tolkien, którego nazwisko zapisane bywa w księgach parafialnych jako *Tollkühn* (1748, 1757, 1760, 1762), choć częściej występuje forma *Tolkien* (1765) i *Tolckien* (1744–1795). Pierwszy znaleziony przeze mnie dokument dotyczący tej postaci to zapis z księgi cechu kuśnierzy „Der Ausgelernter Jungenbuch”⁴⁹, gdzie dowiadujemy się o nauce kuśnierskiego fachu przez młodego Michaela Tolkiena w latach 1724–1727. Z lat 1742–1762 pochodzą wpisy parafialne dotyczące jego rodziny. Z 1765 roku pochodzi dyplom cechowy, w którym Michael Tolkien i Niklaus Übelin (nazwani „Älteste des Erbgewerks der Kürschner in der Königlichen See- und Handlungsstadt Danzig” – Starsi Cechu Kuśnierzy w Królewskim Morskim i Handlowym Mieście Gdańsk) poświęcają naukę pewnego czeladnika u jednego z mistrzów.

Żoną Michaela Tolkiena była **Euphrosina Tolkien (I)**, z domu Matthießen (zm. 1783 i pochowana jest na cmentarzu św. Katarzyny; rodzina Matthießen była pochodzenia menonickiego; przybyli do Gdańska prawdopodobnie z Niderlandów)⁵⁰. Dzieci Michaela i Euphrosiny znajdujemy w księgach chrztów kościoła Mariackiego w Gdańsku. Są to kolejno: (1) **Anna Elisabeth Tolkien** (chrzest 13 października 1744) – w czasie jej chrztu obecny jest **Christian Tolkien (I)**, zapewne brat ojca i ojciec „londyńskich braci”, oraz Daniel Matthießen, zapewne brat matki; (2) **Euphrosyna Regina Tolkien** (22 marca 1746) – tu obecny jest już tylko Daniel Matthießen; (3) **Dorothea Constantia Tolkien** (30 stycznia 1748) – jej ojcem chrzestnym jest znany rektor Szkoły św. Jana, Michael Johann Gottfried Ehwald; (4) **Johann Gottfried Tolkien** (11 października 1750), (5) **Johann Daniel Tolkien** (22 czerwca 1752), którego imię to zapewne imię jego matczynego dziadka, a w ko-

⁴⁹ „Der Ausgelernter Jungenbuch” cytowana w artykule Johanna Zimmera, *Die auswärtigen Lehrjungen im Ein- und Ausschreibebuch der Danziger Kürschnerinnung* [w:] *Danziger familiengeschichtliche Beiträge*, H. 1, Gesellschaft für Familienforschung, Wappen- und Siegelkunde in Danzig, Danzig 1929, s. 81.

⁵⁰ W osiemnastowiecznym Gdańsku nie jest to imię rzadkie. Oznacza po grecku radość i wiąże się z Eufrosyne, jedną z mitologicznych Graji.



*Czy Johann Daniel Tolkien (ur. 1752) to ta sama osoba,
co londyński John Benjamin Tolkien (ur. 1752)?*

ściele obecny jest też J. Friedrich Oyer, który pochodzi zapewne z kusińskiego rodu, o którym niżej; (6) **Michael Tolkien** (8 grudnia 1757) – być może porucznik gdańskiego wojska w 1792; (7) **Benjamin Tolkien** (8 października 1760) oraz (8) **Christian Tolkien** (9 maja 1762), przyszły gdański antykwariusz⁵¹.

Czy żona Michaela Tolkiena to ta sama **Euphrosina Tolkien**, którą znajdujemy w Akcie Naturalizacji Daniela Gottlieba Tolkiena z 1794 z Londynu? Chyba nie, bo z londyńskiego czasopisma „The Methodist Magazine” (1813)⁵² dowiadujemy się, że Daniel Gottlieb urodził się w lipcu 1746, gdy urodziła się córka Michaela i Euphrosiny. Być może Christian Tolkien, brat Michaela, wziął sobie za żonę inną **Euphrosinę (II)** i z nią miał synów Daniela Gottlieba i Johanna Benjamin (a zatem ich akty chrztu ukryte są wciąż w gdańskich księgach parafialnych). Istnieje jednak inna możliwość: czy Daniel Gottlieb był dzieckiem Christiana (I) i nieznaney z imienia żony, która zmarła przy porodzie. Może Christian opuścił Gdańsk wkrótce potem (o czym świadczą dokumenty z Krzyżborka), a Michael i Euphrosina adoptowali Daniela? Traktował więc Euphrosinę jak swoją matkę, ale ojcem dla niego na zawsze pozostał Chri-

⁵¹ Księgi chrztów z lat 1702–1779, kościół Mariacki w Gdańsku (mikrofilmy dostępne w centrum genealogicznym mormonów we Wrocławiu).

⁵² Biogram Daniela Gottlieba Tolkiena ukazał się w „The Methodist Magazine” z 1813, cytowane [w:] Stevenson G.J., *City Chapel London And Its Associations*, New York 1872, s. 408, 409.

stian (I). W ten sposób naturalny syn Michaela i Euphrosiny, urodzony w 1752 Johann Daniel, byłby przyrodnim bratem Daniela Gottlieba (być może przestano go nazywać Johannem Danielem, a zaczęto Johannem Benjamine – i to on właśnie jest prapradziadkiem J. R. R. Tolkiena⁵³). Taka pozycja Daniela Gottlieba w rodzinie Michaela mogła być źródłem konfliktów i przyczynić się do emigracji do Holandii i Anglii w latach 1766–1770.

Odnalazłem akt pogrzebu **Euphrosiny Tolkien (I)** z 10 kwietnia 1783 roku. To ciekawy dokument. Czytamy w nim: „Oto pani **Euphrosina Tolckinin** z Grobli [Damm], jej mary umieszczono pod mieszcząską płytą nagrobną nr 48, [opłata] za ziemię i dzwony – 5 [florenów]”⁵⁴. Zbadałem wszystkie kamienice przy ulicy Grobla (I–IV). Dzięki rejestrowi zabytków Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk z ich historią i charakterystyką, odkryłem, że jedynie w kamienicy przy **ulicy Grobla II nr 16** znajdowało się mieszkanie kuśnierza (warsztat kuśnierski wymaga specyficznych warunków). Czytamy tam:

*O wcześniejszej zabudowie działki brak danych. Kamienica przebudowana została w 1651 r. W 1790 r. Johann Heinrich Oyer nabył posesję. Posesja była w 1808 r. nadal własnością kuśnierza Johanna Oyera. [...] Zabudowa działki zniszczona została w 1945 r. Odbudowana według projektu Tomasza Kempskiego, z fasadą według stanu z połowy XVII w.*⁵⁵

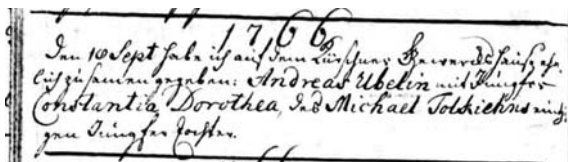
Gdyby mieszkała tam wcześniej rodzina Tolkienów, to wraz z możliwą niedołężnością Michaela Tolkiena i śmiercią jego żony dom mógł być wystawiony na sprzedaż i w 1790 roku nabył go inny kuśnierz, Johann Heinrich Oyer – który występuje wśród świadków chrztu Johanna Daniela Tolkiena.

⁵³ Może syn M. i E. Tolkienów, Benjamin (ur. 1760), zmarł przedwcześnie, a imię Benjamin przyłgnęło do Johanna Daniela, którego z kolei przestano nazywać Danielem? Benjamin (a w Polsce „beniaminek”) to określenie ulubionego, (naj)młodszego syna w rodzinie.

⁵⁴ Forma z końcówką *-in* jest typowa dla dawnych wpisów kościelnych w języku niemieckim (np. pani *Wolf* to *Wolfin*).

⁵⁵ <http://wenus.bgpan.gda.pl/Bazy/Kartoteka/wypisz.php> [dostęp: 01.06.2017].

Trzeci syn Michaela, noszący takie samo imię jak ojciec, pojawia się w dokumentach miejskich, dotyczących straży obywatelskiej z 1792 roku: **Michael Tolkien (II)** (1757–?), oficer z Szerokiego Kwartalu, spod dwunastej chorągwi Regimentu Błękitnego („Breitkavartier, Blaue Regiment, 12 Fähne”)⁵⁶. Stanowiska dowódcze, jak i prestiżowe funkcje chorążych, stanowiły na ogół pierwszy etap kariery urzędniczej członków rodów mieszczańskich⁵⁷.



„Najmłodsza córka” Michaela Tolkiena, *Constantia Dorothea* poślubia *Andreas* Übelina 10 września 1766 roku w „Kürschner Gewerkshaus” w Gdańsku

Kolejny ciekawy dokument pochodzi z roku 1766 z kalwińskiego kościoła św. Elżbiety (być może pan młody był kalwinem) i dotyczy ślubu *Andreas* Übelina z panną, która nazywała się **Constantia Dorothea Tolkien**, najmłodszą córką Michaela Tolkiena. Jest ona na pewno tożsama z wymienioną wyżej jako (3) *Dorothea Constantia* (a zatem w dniu ślubu ma 18 lat). Ceremonia ślubna odbyła się w Domu Cechu Kuśnierzy (Kürschner Gewerkshaus), który według moich ustaleń może być tym samym budynkiem, co tzw. Gildehaus, barokową kamienicą na rogu dzisiejszej ul. Kuśnierskiej i Długiego Targu. W mieście żyje też **Anna Maria Übelin**, która jest być może spokrewniona z Tolkienami (mogła być np. siostrą Daniela Gottlieba i Johanna Benjamina, która wyszła za mistrza kuśnierskiego Johanna Daniela Übe-

⁵⁶ W. Hahlweg, *Das Kriegswesen der Stadt Danzig*, 1982, cz. 1, s. 200.

⁵⁷ „Straże obywatelskie”, *Encyklopedia Gdańska*, Fundacja Gdańska 2012, s. 981, <https://www.gedanopedia.pl/gdansk/> [dostęp: 18.12.2017].

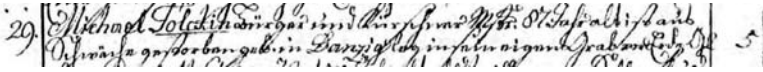
lina, 1751–1813), bo do śmierci w 1809 mieszka ona przy **ulicy Kleine Schirmmachergaße nr 3**, gdzie później – pod tym samym adresem! – znajdujemy innego ważnego **Tolkiena, Christiana (II)** (1762–1821), antykwariusza i pracownika magistratu w czasach pruskich, który był najmłodszym dzieckiem Michaela (II) i Euphrosiny, a ochrzczony był w Kościele Mariackim (zob. wyżej, dziecko ósme).

Mistrz kuśnierski i mieszczanin gdański Michael Tolkien zmarł w 1795 w wieku 87 lat (widzimy, że wielu Tolkienów to osoby długowieczne). Pochowany został w kościele św. Katarzyny na Starym Mieście, którego krypty w świetle znalezionej przeze mnie dokumentu *Steinbuch 1700–1815 z tego kościoła*⁵⁸, są swoistą nekropolią gdańskich Tolkienów (a w tym samym kościele pochowano też Jana Heweliusza!). *Steinbuch*, czyli ‘Lapidarium’, to ewidencja wszystkich kamiennych płyt nagrobnych z tego kościoła. Tablice nr 37 („Mich. Tolkien”), 48 („fr. Euph. Tohlnkin”) oraz 84 („nebst familie Tollkien”, „Florentina Dorothea Tolckin”) kryją prochy Tolkienów. Ciało Michaela Tolkiena złożono w grobowcu, na którego płycie z szarego kamienia (wys. 2 m, szer. 1,46 m) znajdował się napis: „DANIEL JANTZEN VOR SICH UND SEINE ERBEN”. Pośrodku płyty znajdowała się tarcza z herbem Jantzenów: wyprostowanym lwem skierowanym w prawo, w klejnocie był hełm z sześcioramienną gwiazdą i z wyrastającymi z niego trzema kwiatami. Poniżej napis: „ANNO 1730. No. 37”⁵⁹. Płyta ta znajdowała się w środkowej części nawy głównej i niestety zapewne dziś już nie istnieje.

Ojcem Daniela Gottlieba Tolkiena był **Christian Tolkien (I)** (1706–1791), rzemieślnik z Krzyżborka. Nie udało mi się do tej pory znaleźć żadnego śladu tego Christiana w Gdańsku poza dokumentem chrztu Anny Elisabethy (13 października 1744), gdzie najpewniej występuje jako ojciec chrzestny. Istnieje bardzo bogata dokumentacja na temat

⁵⁸ Ancestry.com. *Germany, Lutheran Baptisms, Marriages, and Burials, 1567–1945* na podst. *Lutherische Kirchenbücher, 1567–1945*; komentarz: <http://tolkniety.blogspot.com/2017/04/more-tolkiens-in-st-katharinen-danzig.html> [dostęp: 01.06.2017].

⁵⁹ W. Drost, *Sankt Katharinen in Danzig*, Verlag Stuttgart, Kohlhammer 1958, s. 164–177.



Pogrzeb Michaela Tolkiena w 1795 roku określonego jako „Bürger und Kürschner M[e]ist[e]r”

życia Christiana w księgach parafialnych z Krzyżborka (i być może Tapiawy) w Prusach Wschodnich. Opiszę go w innym artykule.

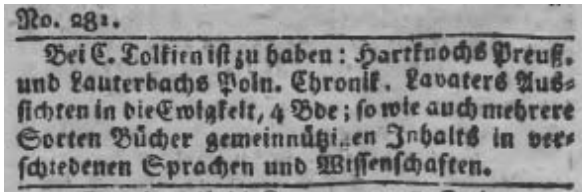
Kolejny gdański przedstawiciel rodziny to młodszy **Christian Tolkien (II)** (1762–1821), syn kuśnierza Michaela. Nosi to samo imię, co stryj, a jego córka nosi imię jego matki, Euphrosyny. Był najmłodszym synem Michaela, a jego chrzest w kościele Mariackim miał miejsce 9 maja 1762. Około 1783 roku Christian żeni się z Anną Elisabeth Freyberg. W roku 1784 rodzi im się córka, **Dorothea Elisabeth Tolkien** (która wyszła za mąż za Salomona Davida Pelikana, a zmarła w 1859 w Oliwie), potem **Euphrosina Tolkien (II)** (1794–?) i **Florentina Dorothea Tolkien** (1798–1803, pochowana jest w grobie nr 84 na cmentarzu św. Katarzyny). Najprawdopodobniej Christian (II) nie miał żadnego syna, który przeżył wiek dziecięcy. Ślady Christiana Tolkiena w Gdańsku to przede wszystkim jego działalność księgarska. Według *Gedanopedii* (internetowej wersji *Encyklopedii gdańszczyzan*) **Christian Tolkien** prowadził antykwariat „Tolkien” przy **ulicy Tagnetergaße nr 11** (dziś ulica Tandeta; sam dom nie został odbudowany po 1945) w 1808 roku oraz przy **Kleine Schirmmachergaße nr 3** (inaczej Scharmachergaße; dziś przybudówka na tyłach tzw. Starej Apteki przy Starej Zbrojowni) w 1817⁶⁰. Inne adresy Christiana Tolkiena to **Johannisgaße nr 11** (dane z 1808)⁶¹ i **Silberhütte nr 7**⁶², ale ten ostatni dom wynaj-

⁶⁰ Według *Historii Gdańska*, t. II, s. 521 skórnicy gdańscy czasem przekwalifikowywali się na introligatorów. Od futer do książek wcale nie musi wieść daleka droga! I rzeczywiście, sprzedawcami książek w Gdańsku bywali handlarze skórami i introligatorzy, oprawiający książki na słynny gdański, tłoczony sposób!

⁶¹ Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300,18/132, s. 60, 63.

⁶² Spis Nieruchomości, 130.

mował niejakiemu Krebsowi. Według księgi gruntowej i spisu podatkowego z 1808 roku Christian Tolkien był „handlarzem starzyzną” (wpis do księgi w 1784 roku)⁶³. Co ciekawe, dokładnie w tym samym czasie podobnym fachem trudni się londyński krewny (brat lub kuzyn), John Benjamin Tolkien!



Przykład ogłoszenia prasowego Antykwarium Christiana Tolkiena z „Danziger Zeitung” (październik 1812)

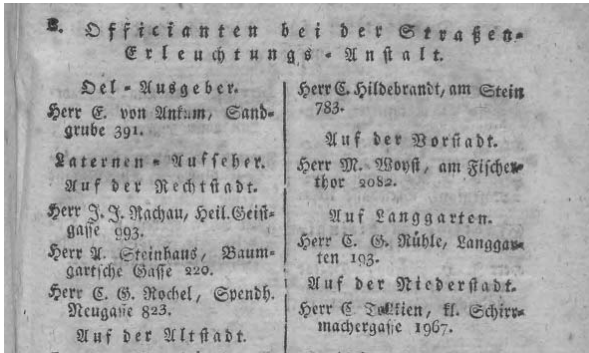
W gdańskim czasopiśmie „Danziger Zeitung” w latach 1808–1812 Christian Tolkien ogłasza co najmniej trzykrotnie listę książek, które wystawia na sprzedaż (bardzo ciekawa lektura z czasów napoleońskich!)⁶⁴.

Po zajęciu miasta przez Prusy w 1793 roku samorządną radę zastąpiono magistratem powoływanym przez władze prowincji Prus Zachodnich. Nowe władze miasta działały od listopada 1817 roku. Wtedy też Christian Tollkühn, antykwariusz, pełni funkcję urzędnika do spraw oświelenia ulic na Dolnym Mieście („Officiant bei der Straßen Erleuchtungs-Anstalt auf der Niederstadt”) w deputacji do specjalnego zarządu obszarów gospodarczych („Deputation von Raths und Staatsbürgerschaft für spezielle Management-Geschäftsbereiche”)⁶⁵. W dawnym niemieckim języku prawniczym *Offiziant* to ‘urzędnik niższego szczebla’.

⁶³ Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300,12/852, s. 58, 60.

⁶⁴ „Danziger Zeitung”, nr 76 (25 czerwca 1808), nr 77 (27 czerwca 1808) i nr 167 (19 października 1812), Pomorska Biblioteka Cyfrowa, <http://tolkniety.blogspot.com/2017/04/tolkien-antiquary-in-danziger-zeitung.html> [dostęp: 01.06.2017].

⁶⁵ *Adreß-Buch für das Königliche Danziger Regierungs-Departement* (1817), Pomorska Biblioteka Cyfrowa, www.pbc.gda.pl [dostęp: 18.12.2017].



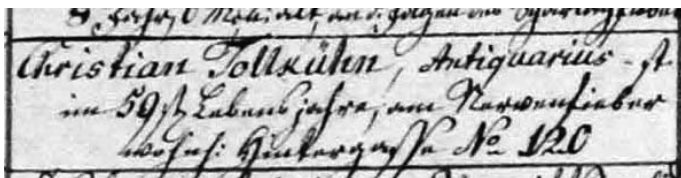
Strona z książki adresowej Gdańska z 1817 roku

Przy okazji poznajemy nowy adres Christiana Tollkühna (Tolkiena). Jest to **Klein Schirmmachersgasse nr 3**, gdzie znajduje się jego nowy antykwariat („Buchhandlung-Antiquariat”). Z tym samym adresem spotkaliśmy się już przy omawianiu postaci Anny Marii Übelin, która mogła być np. najstarszą siostrą braci Tolkienów, która wyszła za mistrza kuśnierskiego Johanna Daniela Übelina (1751–1813) i która do śmierci w 1809 mieszkała przy **Klein Schirmmachersgasse nr 3**. Alternatywną nazwą tej ulicy i alternatywnym numerem (w Gdańsku od końca XVIII w. kilka razy zmieniano i nazwy niektórych ulic, i numerację) jest **Hintergasse nr 120**. Tę formę zapisu znajdujemy we wpisie pogrzebowym Christiana Tollkühna z Bazyliki Mariackiej z 16 kwietnia 1821⁶⁶:

Księga pogrzebów Kościoła Mariackiego odnotowuje: „**Christian Tollkühn**, antykwariusz, zmarł w 59. roku życia na tyfus [*Nervenfeber*], zamieszkały przy Hintergasse nr 120”. Na pogrzebie obecne były: wdowa po Christianie, **Anna Elisabeth Tollkühn** (z d. Freyburg) i córka **Euphrosina Tollkühn** (przy córce podany jest zaniżony wiek, bo według innych źródeł urodziła się ona w roku 1795, a nie w 1799). Grób Christiana Tollkühna znajdował się najprawdopodobniej na założonym

⁶⁶ *Germany, Lutheran Baptisms, Marriages, and Burials, 1567–1945, Lutherische Kirchenbücher*, <http://www.ancestry.co.uk> [dostęp: 19.12.2017].

w latach 1819–1929 cmentarzu Bazyliki Mariackiej przy dzisiejszej ulicy 3 maja 8 (jego śladem jest park ciągnący się wzdłuż uliczki parkingowej przy Urzędzie Pracy). Cmentarz ten zamknięto w roku 1956.



Z ksiąg parafialnych Bazyliki Mariackiej w Gdańsku

Po śmierci Christiana Tolkiena ta linia rodziny najpewniej wygasła w Gdańsku. Nazwisko Tolkien na wiele dekad znika z gdańskich ksiąg adresowych (inni Tolkienowie pojawiają się tam znowu w XIX wieku jako przedstawiciele klasy robotniczej przybyli około 1860 roku z Prus Wschodnich – potomkowie Franza Tolkiena. Tamta rodzina, związana z Nowym Portem, przetrwa w Gdańsku do 1945 roku)⁶⁷.

W gdańskich źródłach znalazłem jeszcze **Eleonorę Bergmann**, z domu **Tolkien** (1756–1829) oraz **Elisabeth Tolkien** (1769–1827, pochowaną przy kościele szpitalnym św. Łazarza). Daty narodzin wskazują, że mogły to być córki Christiana Tolkiena (I).

Perspektywy badawcze i znaczenie odkrycia

Moje doświadczenie w pracy nad księgami parafialnymi i innymi dokumentami z Gdańska i Prus Wschodnich daje wiele nadziei na kolejne duże odkrycia i dopisanie kolejnych pokoleń do drzewa genealogicznego J. R. R. Tolkiena. W Archiwach Państwowych w Gdańsku czekają na dokładniejsze zbadanie spisy mieszczan z XVIII wieku, akta sądów

⁶⁷ Piszę o nich tutaj: <http://tolkniety.blogspot.com/2017/04/tolkiens-from-albrechtstrasse-106.html> [dostęp: 18.12.2017].

wetowych, dokumenty cechu kuźnierzy. Archiwa Kościoła Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich (czyli mormonów) zawierają interesujące, a niedostępne w internecie i Archiwach Państwowych, księgi parafialne z XVIII wieku. Istnieje możliwość odnalezienia płyt nagrobnych rodziny Tolkienów z kościoła św. Katarzyny (lub ich fragmentów, zdjęć czy innych przedstawień). Samo odkrycie jest na pewno dla szerokiego ogółu zaledwie ciekawostką. Może mieć jednak znaczenie i dla samej rodziny Tolkienów (jestem w kontakcie z przedstawicielami tej rodziny i moje gdańskie oraz pruskie odkrycie jest dla nich naprawdę miłą niespodzianką). Nie jest też bez znaczenia dla gdańszczan i tołkianian. Znalezienie przodków tak popularnego w świecie pisarza w dawnej Polsce, odkrycie jego gdańskich i „mazurskich” (pruskich) korzeni to ciekawy przyczynek do historii europejskich migracji, do dziejów rzemiosła i kupiectwa nad Bałtykiem i Morzem Północnym. Historia Tolkienów uczy, jak na przestrzeni wieków członkowie jednej rodziny mogą zmienić swoją tożsamość, wiarę, język i kulturę.

Bibliografia

- Adreß-Buch für das Königlische Danziger Regirungs-Depatement* (1817), Pomorska Biblioteka Cyfrowa, www.pbc.gda.pl [dostęp: 18.12.2017].
- Bogucka M., *Życie w dawnym Gdańsku*, Gdańsk 1997.
- Carpenter H., *J.R.R. Tolkien. Wizjoner i marzyciel*, przeł. A. Sylwanowicz, Warszawa 1997.
- „Danziger Zeitung”, Pomorska Biblioteka Cyfrowa, nr 76 (25.06.1808), nr 77 (27.06.1808) i nr 167 (19.10.1812), www.pbc.gda.pl [dostęp: 18.12.2017].
- Derdziński R., *Another proof of the East Prussian origin of the Tolkien family*, „Tolkniety Blog”, <http://tolkniety.blogspot.com/2017/04/another-proof-of-east-prussian-origin.html> [dostęp: 01.06.2017].
- Derdziński R., *Czy Tolkienowie pochodzili z Warmii?*, „Elendilion”, 7 stycznia 2010, www.elendilion.pl [dostęp: 18.12.2017].
- Derdziński R., *Od Tolkienów do Tolkienów*, „Elendilion”, 24 sierpnia 2010, www.elendilion.pl [dostęp: 18.12.2017].
- Derdziński R., *O rycerzu Tolkienie, Czerwonym Wilku i Pięknym Lesie*, „Symbolmyné” zima 2010/11, nr 29 oraz „Elendilion”, 11 listopada 2010, www.elendilion.pl [dostęp: 18.12.2017].

- Derdziński R., *Tolkiny w Barcji gniazdem rodu Tolkienów?*, „Elendilion”, 14 stycznia 2010, www.elendilion.pl [dostęp: 18.12.2017].
- Drost W., *Sankt Katharinen in Danzig*, Verlag Stuttgart, Kohlhammer 1958.
- Dtv-Atlas: Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*, München 2003.
- Encyklopedia Gdańska* (praca zbiorowa), Fundacja Gdańska, 2012 (i jej internetowa forma *Gedanopedia*), <https://www.gedanopedia.pl/> [dostęp: 18.12.2017].
- Hahlweg W., *Das Kriegswesen der Stadt Danzig*, Osnabrück 1982.
- Germany, Lutheran Baptisms, Marriages, and Burials, 1567–1945, Lutherische Kirchenbücher*, <http://www.ancestry.co.uk> [dostęp: 19.12.2017].
- Gerullis G., *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922.
- Historia Gdańska*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1985, t. III, cz. 1.
- Internetowy słownik etymologiczny języka niemieckiego*: <https://www.dwds.de/wb/tollk%C3%BChn#et-1> [dostęp: 18.06.2017].
- Mechow M., *Deutsche Familiennamen prussischer Herkunft*, Tolkemita, Dieburg 1994.
- Mülversted G. A., *Fromme Stiftungen in Preußen [w:] Der neuen preußischen Provinzial-Blätter*, Band IX (LX).
- Olszański T. A. („TAO”), *Co wiemy na temat przodków Tolkiena (przyczynek)*, „Elendilion”, 25 stycznia 2010, <http://www.elendilion.pl/2010/01/25/co-wiemy-o-przodkach-j-r-r-tolkiena-przyczynek/> [dostęp 01. 06. 2017].
- Podehl H. G., *4444 ostpreußische Namen prußisch erklärt*, Rautenberg Leer, 1987.
- Scull Ch., W. G. Hamond, *The J.R.R. Tolkien Companion & Guide, Reader's Guide*, London 2006.
- Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. VII, Warszawa 1900–1927.
- Stevenson G. J., *City Chapel London And Its Associations*, New York 1872.
- „The Methodist Magazine”, London 1813, s. 949–950.
- Tolkien J. R. R., *Listy. Wybrane i opracowane przez Humphreya Carpentera*, przeł. A. Sylwanowicz, Warszawa 2010.
- Tolkien J. R. R., *Potwory i krytycy*, przeł. T. A. Olszański, Poznań 2000.
- Tolkien J. i P., *The Tolkien Family Album*, London 1992.
- Trautmann R., *Die altpreußischen Personennamen*, Vandenhoeck & Ruprecht, 1925.
- Zimmer J., *Die auswärtigen Lehrjungen im Ein- und Ausschreibebuch der Danziger Kürschnerinnung [w:] Danziger familiengeschichtliche Beiträge*, H. 1, *Gesellschaft für Familienforschung, Wappen- und Siegelkunde in Danzig*, Danzig 1929.

https://en.wikipedia.org/wiki/J._R._R._Tolkien#Family_origins [dostęp: 01.06.2017].
<http://forums.theonering.com/viewtopic.php?p=411989> [dostęp: 01.06.2017].
<http://wenus.bgpan.gda.pl/Bazy/Kartoteka/wypisz.php> [dostęp: 01.06.2017].
http://wiki-de.genealogy.net/Endungen_und_Besonderheiten_baltischer_Familiennamen [dostęp: 01.06.2017].
<http://www.elendilion.pl/2012/07/13/ekspedycja-tokiny-2010-cz-1/> [dostęp: 01.06.2017].
<http://www.elendilion.pl/2010/09/09/ekspedycja-tokiny-1010-cz-2> [dostęp: 01.06.2017].
<https://www.dwds.de/wb/tollk%C3%BChn#et-1> [dostęp: 18.06.2017].
<http://www.nationalarchives.gov.uk/currency> [dostęp: 19.12.2017].

J. R. R. Tolkien's Ancestry in Gdańsk, Poland. From 1724 in Gdańsk to the Coming to London in 1770

J. R. R. Tolkien's (1892–1973) ancestry has been an obscure matter. From the official biographies of the famous Oxford professor and author we have known only about Tolkien's great-grandparents and about the general direction of the Tolkien family's migration in the eighteenth century described as „Saxony”. Ryszard Derdziński has found out J. R. R. Tolkien's great-great-grandfather's roots. Discovering crucial genealogical documents from London, Gdańsk (Poland) and Kreuzburg (East Prussia) ie. church records, a Parliament bill, newspaper news, entries in the books from that age etc. Derdziński has proved that John Benjamin Tolkien (1752–1719), J. R. R. Tolkien's ancestor who lived and died in London and was a watch- and clockmaker, was born in Gdańsk in June 1752. His brother was Daniel Gottlieb Tolkien from London who also was born in Polish Gdańsk in July 1746. They emigrated from Gdańsk to London in the years 1766–1772. Their father was Christian Tolkien (1706–1791), a craftsman from Gdańsk, brother of a Gdańsk furrier, Michael Tolkien (1708–1795). Both Christian and Michael were born in a little town Kreuzburg in East Prussia (now Slavskoye in Kaliningrad Oblast). Derdziński has found there at least four generations of this line of the Tolkien family and the first known Tolkien from Kreuzburg was Friedrich Tolkien from 1614. The article shows also the genesis of the Tolkien family name and locates its beginning in the fourteenth century and a small village Tokynen (today Tołkiny in Poland).

Keywords: J. R. R. Tolkien's ancestry, Gdańsk, Prussia, genealogy, migrations